

A KOLLÉGIUMI NEVELÉS ÉVSZÁZADAI¹

A különböző szerveződésű bentlakásos egyházi- és világi tanintézetek, vagyis a kollégiumok patinás múltjáról számos kultúrtörténeti forrásból tájékozódhatunk. A híres katolikus és protestáns kollégiumokban működő szellemi-tudományos műhelyek az egész európai műveltségre nagy hatást gyakoroltak. A bentlakásos intézményekben folyó nevelői munka mélyen átszövi az emberiség történetének pedagógiai örökségét. A kollégiumi nevelés hagyományával azért indokolt foglalkozni, mert a tradicionális intézményekhez kapcsolódó iskolakoncepciók eredményei messze fölülmúlják más megoldások pedagógiai hatékonyságát. Ebben nyilván szerepet játszik az is, hogy a jól kialakított kollégiumi környezetben sajátosan ötvöződnek a családi nevelés és az intézményes nevelés jellegzetes elemei. A gyermek számára a kollégiumok szervezeti keretei adják meg azt a sajátos életteret, amely a közösségi szokásrendszer elfogadása mellett kellő intimitást is biztosít. A különböző tevékenységi területek felkínálása pedig eredményesen motiválja az együttműködést és ezen keresztül a tanulmányi munkát. A kollégiumi nevelés által nyújtott lehetőségeket manapság különösen nagyra kell értékelnünk, hiszen módszerei a hiányos családból, vagy a kedvezőtlen szociokulturális környezetből fakadó hátrányos helyzet kiegyenlítésére kiválóan alkalmasak.² A kollégiumnak tehát – mint az egyéni tanulmányi munka és a közösségi nevelés komplex színterének – a jövőben új és domináns szerepet kell kapnia. Ahhoz azonban, hogy a kollégiumi nevelés iránt érdeklődő pedagógusok a bentlakásos nevelés sajátosan mai funkcióit felismerni, kialakítani és működtetni tudják, célszerű röviden áttekinteni a kollégiumok problémátörténetét. Egyrészt azért, mert a kollégiummal foglalkozók pedagógiai identitása a történeti távlatok átlátása közben alakulhat csak ki, másrészt módszertani szempontból is hasznos a kollégiumi nevelés hagyományainak és termékeny gyakorlatának vizsgálata.

A „*collegium*” (közösség, testület) latin szót a pedagógia területén különböző értelemben használjuk. Manapság általában olyan bentlakásos intézményt értünk alatta, amely közép- és felsőfokú intézmények diákjainak ellátását, nevelését és/vagy szellemi igényeinek kielégítését végzi. Történeti aspektusból nézve azokat a XVI. századtól kialakult iskolatípusokat nevezzük kollégiumoknak, ahol az alsó foktól az akadémiai tagozatig terjedően nyújtottak oktatást, szállást és étkezést a diákok számára. De kollégiumnak mondjuk a felsőoktatási gyakorlatban megjelenő azon előadássorozatokot is, melyek az azonos szaktárgy iránt érdeklődő hallgatóságot fűzik össze egy közös érdeklődésen alapuló tanuló közösséggé. Angolszász nyelvterületen a kollégium oktatással is foglalkozó egyházi intézetet, leginkább főiskolát jelent, ugyanakkor Franciaországban középfokú oktatási intézményt értenek alatta.³ A fenti eltérő értelmezéseknek azonban mégiscsak egyetlen közös gyökere van, ez a kulcsfogalom maga a „közösség”, vagyis a közösségben történő nevelés, oktatás és művelődés, amelyet elsősorban a magánnevelés gondolatával állíthatunk szembe. Ez a dualisztikus pedagógiai felfogás nagyon régi keletű, az ókori, vagy talán még régebbi

¹ Megjelent a *Mester és Tanítvány* c. pedagógiai folyóirat 15. számában (2007. augusztus, pp. 9-20).

² Dombi – Oláh – Varga: A nevelélmélet alapkérdései. APC.Stúdió, Gyula, 2004. p. 256-262.

³ Falus Iván (szerk.): Pedagógiai lexikon, II. kötet. Keraban, Budapest, 1997. p. 254-255.

tradíciókra megy vissza. A probléma tanulmányozása céljából érdemes először áttekinteni az ókor pedagógiai hagyományait.

Antik tradíciók

Már az ókori Kelet nevelési gyakorlatában találhatunk olyan elemeket, amelyek a kollégium gondolatának csíráit hordozzák. Amikor az írnomester házába fogadja tanítványait azért, hogy róluk testi és szellemi értelemben egyaránt gondoskodva kitanítsa őket saját mesterségére, elkerülhetetlenül megteremtődnek a bentlakásos iskola intézményi feltételei. KÍNA oktatási rendszerében a tandíjmentes alapfokú iskolákat már *Fo-hi* császár idejében (Kr. e. 2600 körül) állami feladatként szervezték meg. A tanulni vágyó gyermekek reggel 7-től este 6-ig tartózkodtak a nagyobb településeken működő iskolában, majd tanítás után hazamehettek a családi otthonba. Azonban a távolabbi, kisebb falvakból érkező diákok részére szükséges volt az iskola közelében szállást keresni. Gyakran maga a tanító nyitott szobákat diákjai számára, hogy az ebből származó jövedelemmel egészítse ki szerény, de biztos állami fizetését. Sokkal inkább a későbbi kollégiumokra hasonlító körülmények alakultak ki a városközpontokban létesült középfokú járási és tartományi iskolákban. A távoli településekről érkező diákok tanulmányi munkája számos gyakorlati feladattal egészült ki: a fontosabb ünnepeken zenéltek, énekeltek és táncoltak, sőt színjátékokat adtak elő.⁴ Ezek a társas tevékenységek csak magas színvonalú közösségi nevelés keretében végezhetők, tehát az állandó együttlétre támaszkodó, szervezett pedagógiai munka jelenléte szükségszerű volt. Hasonló viszonyok teremtődtek MEZOPOTÁMIÁBAN is, hiszen a Kr. e. II-I. évezredben kialakult értelmiségi réteg szellemi teljesítménye mögött – sumer költészet, akkád nyelvű irodalom – szervezett kapcsolatrendszer, összmunka sejthető. Ennek alapjait minden bizonnyal a templomiskolákhoz kötődő tanulmányi közösségek élő gyakorlata teremthette meg. A bentlakásos iskolára jellemző intézményi szerkezetek EGYIPTOMBAN szintén megtalálhatók. Az idősebb, tapasztalt írnomok és hivatalnokok gyakran magukhoz vették, mintegy „örökbe fogadták” a tehetséges fiatalokat, így avatták be őket a szakmai ismeretekbe. Ugyanakkor markáns nevelői tevékenységet is végeztek, hiszen egy írnomkövető a mestere nevét viselte mindaddig, míg a húszas évei közepén „a saját nevét meg nem találta”, vagyis tehetségéhez és képzettségéhez méltó álláshoz nem jutott. Az írnomiskolában a gyermekeket és ifjakat a legszigorúbb fegyelem követelésével ösztönözték munkára. Állandó napirend szerint végezték feladataikat, környezetüket maguk tartották rendben. A nagyobb városok (Memphis, Théba, Heliopolisz) papi szemináriumai szintén bentlakásos intézmények voltak, a leendő papok itt sajátították el a felsőfokú ismereteket. Rend, együttműködés és színvonalas tanulmányi munka jellemezte ezeket az iskolákat, ahol a teológián kívül aritmetikát és geometriát (gazdaság és építészet), természettudományokat (fizika és orvostudomány), valamint állam- és jogtudományt is oktattak. A HINDU művelődést a kasztrendszer tagoltságának megfelelően szervezték meg. A legkomolyabb képzés a „*brahman-iskolában*” folyt, ahol a legfelső kasztbeli gyerekek 12 éven keresztül, évente négy-öt hónapot töltöttek tanítójuk házában, ahol szigorú szabályok szerint éltek. Kivették a részüket a ház körüli munkából, erkölcsi ismereteiket mesékbe foglalt tanítások útján sajátították el. A leghíresebb ókori hindu tanmese-gyűjtemény a „*Pancsatandra*” – az Ötös Könyv – mely nemcsak a brahmanok, hanem a második legelőkelőbb kasztbeliek, a *kszatriák* erkölcsi nevelésére is szolgált.⁵ A fentiek alapján az ókori Kelet pedagógiai gyakorlatából arra lehet következtetni, hogy a bentlakásos rendszerű, meghatározott célok szerint elgondolt, tanulmányi és közösségi renden alapuló oktatás, vagyis a kollégium-típusú iskolaszervezés már az ókori viszonyok

⁴ Bognár László: Az ókori Kelet nevelése. Praktigráf, Budapest, 1992. p. 16.

⁵ Pancsatandra. Hindu tanmesék. (Ford. Dr. Balogh Barna). Statioqum-Jupiter, 1996.

között elterjedtebb és eredményesebb volt, mint a magánnevelés bármelyik változata. Ennek valószínűleg gazdasági és pedagógiai magyarázata van. A magánnevelés mindig drága, csak a kiváltságosak részesülhetnek benne, ugyanakkor pedagógiai értelemben nem feltétlenül a magánnevelés a jobb, hiszen kimarad belőle a közösségi dimenzió, a szocializáció legtermészetesebb közege.

Bár a kollégium-típusú iskolaszervezés csak az antik GÖRÖG világ hellenisztikus korszakában kapott jelentős szerepet, de a Kr. e. VIII. századtól kialakuló spártai kultúra már korábban élt a bentlakásos nevelés lehetőségeivel. A SPÁRTÁBAN a családi nevelés hét éves korban ért véget. Ekkor a gyerekek nevelőtáborokba kerültek, ahol kegyetlen módszerekkel, embertelen körülmények között készítették elő őket a katonai szolgálatra. Mezítláb jártak, deszkákon aludtak, egyetlen ruhájukat lerongyolódásig viselték, a kultúra értékeiből csak korlátozott mértékben részesülhettek. Spárta pedagógiai gyakorlata ma is intő példa arra, hogy a totális irányítást és ellenőrzést lehetővé tevő bentlakásos intézeti nevelés komoly visszaélésekre adhat lehetőséget. A demokrácián alapuló ATHÉNI oktatáspolitikai sokkal harmonikusabban élt a különböző pedagógiai lehetőségek alkalmazásával. Bár az alapfokú múzsai képzés iskolái még az óraadó jellegű magánnevelés jegyeit viselték magukon, de a középfokú *gümnaszionok* már egész napos jelenlétet tettek lehetővé. A testi nevelést szolgáló küzdőtér köré szerveződő különböző funkciójú helyiségek között helyet kapott a könyvtár és számos előadóterem is. Ezekben gyakran éjszaka is együtt lehettek a tanulni vágyó fiatalok testedzést és szellemi tanulmányokat folytatva. Ennél sokkal erőteljesebben jelent meg a bentlakásos jellegű nevelési forma az ókori görög pedagógia HELLENISZTIKUS korszakában. A Kr. e. 336–Kr.e. 30-ig, vagyis Nagy Sándor uralkodásától a hellén világbirodalom utolsó bástyájának, Egyiptomnak meghódításáig terjedő időszakban a kor nevelése és oktatása figyelemre méltó tartalmi gazdagodáson ment keresztül. Új iskolatípusok jelentek meg és az oktatás tartalma is nagymértékben módosult. Már az elemi oktatás színterének számító *didaskaleion* is lehetőséget teremtett bentlakásos oktatási formák kialakítására. A tanító szerény javadalma nagyban függött a gyerekek létszámától és az általa kínált különleges szolgáltatások minőségétől. A tanulók virradattól napnyugtáig a *didaskalosz* házában tartózkodtak, de külön fizetségért vagy a házimunkában való részvételért éjszakai szállást és ellátást is kaphattak. A középfokú grammatikai iskolában a grammatikosz (irodalomtanár) vezetésével a diákok már behatóbban tanulmányozták a klasszikus írók és költők – mindenekelőtt Homérosz – műveit. Itt nemcsak formális képzés, hanem céltudatos személyiségfejlesztés is folyt, s ezért az itt végzett pedagógiai munka a későbbi kollégiumok tevékenységének előképeként is értelmezhető. A hellenisztikus kor felsőfokú képzése a filozófiai iskolákra hárult. A híres bölcselők köré tömörülő fiatalokból szerveződött közösségek gyakran együtt éltek és tanultak. Ilyen volt a Platón által alapított „*akadémia*” az *Akademosz* parkban, vagy Arisztotelész „*liceuma*” a *Lükabétosz* dombon. A filozófiai iskolákban egy általános filozófiatörténeti bevezető után a tanítványok az iskola vezetőjével folytatott beszélgetések során megismerték annak sajátos filozófiai rendszerét, majd megvitatták a hallottakat. Az érvek és ellenérvek gyakran éjszakába nyúló harca rövidebb-hosszabb időre összekovácsolta a fiatalokat és a filozófiai iskolákon belül sajátos szellemi műhelyek alakultak ki. Ez a munkamódszer már a későbbi szakkollégiumok történeti gyökereit rejtje magában. Bár a terjedelmi keretek miatt nincs lehetőségünk mélyebb elemzésre, de meg kell említenünk, hogy néhány filozófus maga is alkotott pedagógiai koncepciókat. Itt elsősorban PLATÓN államelméletét kell kiemelnünk, amelynek keretében a nagy filozófus pedagógiai kérdésekkel is foglalkozott.⁶ Maga is érezte, hogy hatékony nevelés és oktatás nélkül az általa kigondolt polisz társadalma működésképtelen lenne, ezért aprólékos részletességgel rendszerbe foglalta pedagógiai elképzeléseit. Koncepciója csak áttételesen

⁶ Ld. Platón „Állam” és „Törvények” című dialógusait.

érint iskolaszervezési kérdéseket, de annyi valószínűsíthető, hogy széles ismeretrendszer átadására alkalmas, szigorúan megszervezett és hatékony intézményes nevelést álmodott meg, amelynek része – különösen a filozófusok és a katonák esetében – egy folyamatosan irányítható és ellenőrizhető, vagyis bentlakásos, kollégium-szerű iskolatípus.

Az ókori RÓMA átvette és a hasznosság irányában továbbfejlesztette a hellén nevelési hagyományokat. Ez nemcsak fejlődést, hanem bizonyos értelemben káros szelekciót is jelentett, hiszen a görög kalokagathia eszménye⁷ a birodalmi nevelési célok alá rendeződött, amelynek központi ideálja a „*vir bonus*”, a férfias erényekkel és praktikus műveltséggel rendelkező katona vagy állami hivatalnok. A legnagyobb veszteséget a művészetoktatás, ezen belül a zenei képzés szenvedte el. A római nevelés körülbelül Kr. e. 300-ig a családi nevelésre épült, de a görög műveltséggel való asszimiláció után óhatatlanul megjelentek az egyre hatékonyabb intézményes nevelés szinterei is. A császárok korában pedig kifejezetten erőteljessé vált az iskolarendszer működése, hiszen a meghódított provinciák számára sok képzett patríciusra volt szükség. A bentlakásos forma csak a katonai kiképzés alatt volt kötelező, de sok grammatikai és retorikai iskola szállást és ellátást is kínált növendékei számára. Nem voltak tehát szokatlanok a kollégiumi körülmények, sőt maga QUINTILIANUS (Kr.u. 35-95), az egyik legnagyobb római rétor-pedagógus egyesesen arra figyelmeztetett, hogy a közösségi nevelés előnyeiről – különösen a versenyzés lehetőségeiről – semmiképpen nem szabad lemondani.⁸ A közösségi nevelés szép példáit láthattuk az antik pedagógiai gondolkodásban, de a hozzá kapcsolódó ókori intézmények még nem tekinthetők mai értelemben vett kollégiumoknak, csak előképeknek, gyökereknek. A jó gyakorlati érzékkel rendelkező pedagógusok sorra felismerték, hogy a hatékony nevelés és oktatás legfontosabb feltétele a rendszeres jelenlét és a következetes haladás. Ez pedig legegyszerűbben valamilyen bentlakásos formában valósítható meg. Ha összevetjük az ókori iskolatípusok és a magánnevelés feltételezhető arányait, akkor a mérleg egyértelműen a bentlakásos közösségi nevelés felé billen.

Közösségi nevelés a középkorban

A középkor hajnalán a korai kereszténység új emberfelfogást és neveléseszményt hirdetett, új iskolakoncepciókat fogalmazott meg. Az evangéliumi tanácsok szerinti megszentelt életvezetés szilárd hitet és erős akaratot igényelt, a keresztény nevelésben ezek fejlesztése vált elsődlegessé az értelmi képességek kibontakoztatásával szemben. (Az értelem csak a középkor vége felé, a *skolasztikus viták* idején nyerte vissza régi rangját, különösen *Canterbury Szent Anzelm* és *Aquinói Szent Tamás* filozófiai értekezési nyomán, akik a hit és az ész kibékítésén munkálkodtak.⁹) Általában bentlakásos intézményként működtek a KATHEKÉTA-ISKOLÁK, ahol a keresztény hittanítókat képezték. Közöttük legismertebb volt a II-III. században működő *alexandriai iskola*, amelyet egy ideig ORIGENÉSZ keleti egyházatya vezetett. Ez a nagy szellemi kisugárzású és eredményes pedagógiai műhely a klasszikus hellén műveltség és a keresztény teológiai gondolkodás közötti szakadék áthidalását tűzte ki célul, bár ez a probléma csak jóval később, a reneszánsz végén került úgyahogy nyugvópontra. A középkor *klerikus műveltségeszménye*¹⁰ új iskolakoncepciókat érlelt. A IX. század elején a megszilárduló frank birodalomban NAGY KÁROLY császár átfogó

⁷ A „szép” (kalosz) és a „jó” (agathosz), vagyis az esztétikum és az etikum harmonikus fejlesztésének elve a nevelésben.

⁸ Marcus Fabius Quintilianus: Szónoklattan. Budapest, 1913. p. 63-64.

⁹ Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat, Budapest, 1991. p.134-139 és 154-164.

¹⁰ Klerikus műveltség: a középkori keresztény klérus (papság) tudásrendszere, mely elméleti- és gyakorlati teológiai, filozófiai és praktikus ismeretekből (pl. oklevélírás) állt.

művelődési programot indított. A *monasztikus*-, *katedrális*- és *plébániai* iskolák ekkor kialakuló hármas rendszere különböző igényű és minőségű oktatást valósított meg. A falusi vagy az egyszerűbb városi templomokhoz csatlakozó PLÉBÁNIAI iskolákban az arra érdemes helybeli fiúk elemi szintű klerikus műveltséget és praktikus ismereteket szerezhettek a plébános irányítása alatt. Elsősorban arra készítették fel őket, hogy tanítójukhoz hasonlóan kisebb plébániákon lássák el az egyszerű papi szolgálatot. Más célok szerint működtek a szerzetesrendek által fenntartott MONASZTIKUS vagy kolostori iskolák. A „*schola interna*” (belső iskola) a szerzetesek számára létesült, ahova csak a klauzúrán¹¹ belül élők léphettek be. A „*schola externa*” (külső iskola) pedig a világi klerikusképzést szolgálta.¹² A belső kolostori iskolák egyértelműen bentlakásos intézmények voltak és sokkal inkább tekinthetők kollégiumnak, mint bármely más korábbi nevelési intézmény. A külső iskolák nagyrészt szintén kollégiumként működtek, hiszen messze földről jöttek ide a tanulni vágyók. A kolostorokban sokkal tartalmasabb oktatás folyt, mint a plébániai iskolákban. A KATEDRÁLIS vagy székesegyházi iskolák a megyéspüspök fennhatósága és a *káptalan*¹³ irányítása alatt működtek és a legnagyobb tudással rendelkező tanárokat foglalkoztatták. Elsősorban a színvonalas világi papképzést szolgálták, ám a reneszánsz időktől kezdődően a nem papi pályára készülők számára is nyitottak tanulási lehetőségeket. Az így kialakuló képzett világi réteg, a klerikus műveltséggel rendelkező, de nem papi személyként működő literátusok vagy deákok később a városi közigazgatásban kaptak vezető szerepeket. A katedrális iskolák zöme szintén bentlakásos intézmény volt, hiszen a feszített tanulmányi tempót csak így lehetett tartani. A katedrális iskolák szellemi vonzáskörzetében szép egyházi és világi hagyományok alakultak ki, melynek középpontjában a liturgikus drámák és más épületes színjátékok álltak. Nem csoda, hogy ezekből a székesegyházi iskolákból születtek meg az EGYETEMEK is, melyeket akkor még „*studium generale*” (tanulmányok teljessége) névvel illették. Az első Bolognában jött létre 1088-ban, majd a párizsi egyetem, a Sorbonne 1100 körül. Az „*universitas*” szó inkább a tanárok és diákok szabad társulását, egységét fejezte ki (*universitas magistrorum et studiorum*). Az egyetemekhez tanulmányi házak, szinte a mai értelemben vett kollégiumok tartoztak, ahol a hallgatók elsősorban tanulmányi munkát végeztek, de bőséges szellemi felüdülést és szórakozást is találtak. Felejthetetlen diákevek, derűs és tanulságos történetek kapcsolódnak a kollégiumi élethez, mint ahogyan az irodalmi források erről számtalan esetben élményszerűen tudósítanak. A kollégium mint intézmény és mint műfaj azonban igazán a reneszánsz végén bontakozott ki.

A RENESZÁNSZBAN ismét új embereszmény fogalmazódott meg, amely a középkori univerzalizmussal szemben az egyén szerepét és felelősségét hangsúlyozta erősebben. A vallásosság személyes színezetet öltött, Isten és a hívő bensőséges kapcsolata egyre fontosabbá vált. Elindult a HUMANISTÁK mozgalma, mely egyre nagyobb buzgalommal tárta fel az antik irodalmi örökség kincseit. Az antik kultúra – melyet maga a klérus őrzött meg a titkos kolostori könyvtárak mélyén – egyre nagyobb szerepet játszik a kulturális életben, s így az iskola világában is. Siettetten e folyamatot a könyvnyomtatás feltalálása, valamint a megújult természettudományos érdeklődés is. Módosult a városi plébániai iskolák tananyaga, a reneszánsz vége felé pedig megszületett a humanista városi iskola, minden későbbi *humán gimnázium* prototípusa. A meggazdagodó polgárság számára egyre inkább megnyílt a tudás- és ezzel párhuzamosan a magasabb városi hivatalok betöltése felé vezető út, sőt a tanulás kifejezetten divattá vált. A tanulni vágyó sokaság pedig felhívította az iskolák színvonalát, a városi tömegigényeket tudatlan és méltatlan tanítók igyekeztek kielégíteni, melyek jogosan vonták magukra a humanista gondolkodók kíméletlen

¹¹ A szerzetesek számára kijelölt, de mindenki más elől elzárt terület.

¹² Világi klerikus vagy világi pap: az a felszentelt papi személy, aki egyetlen szerzetesrendhez sem tartozik, s aki lelkipásztori munkáját – a megyéspüspök irányítása alatt – az egyszerű világi hívők között végzi.

¹³ A püspököt közvetlenül segítő, az egyes területek működésért felelős papi testület.

kritikáit. E vonatkozásban egyik legismertebb forrás *Rotterdami ERASMUS* (1469-1536) „*A balgaság dicsérete*” c. satírája (1509), melyben maró gúnnyal ostromozta saját korának visszasságait. E könyvben külön fejezetet szentelt az ostoba „grammaticusoknak” is, akik „*a szerencsétlen diákokat vesszővel bottal és korbáccsal verik, miközben kényük-kedvük szerint dühöngnek...*”¹⁴ Erasmus pedagógiai jellegű írásai között számos olyanra is bukkanhatunk, amely a nevelés közösségi dimenzióiról megfogalmazott gondolatait közvetíti. Akárcsak Quintilianus, ő is az intézményes nevelés híve volt. „*A gyermek illő magatartásáról*” c. igen népszerű művében arról is írt, hogy a társadalmi normákat közösségben könnyebb elsajátítani, ezért iskolába kell küldeni a gyermeket. Ugyanakkor magas követelményeket fogalmazott meg a tanító személyével szemben erkölcs és tudás területén.¹⁵ Erasmus fontos gondolatokat vetett fel az ember társas kapcsolatairól a „*Nyájas beszélgetések gyűjteménye*” (1522) címen megjelent könyvében. Ebben elemzi a különböző kapcsolatrendszereket, például a nevelő és a növendék, vagy az egyenrangú diákpajtások közötti kapcsolat fontosságát.¹⁶ Erasmus szerint a nevelés lényege a bensőséges, szeretetteljes emberi kapcsolat nevelő és növendéke között. „*Ha nem csalódom ezt akarták jelezni a régiek is, [...] hogy tudniillik a tanulmányokban való előrehaladás leginkább a kölcsönös vonzódástól függ. Ezért beszéltek a régiek humanisztikus tanulmányokról.*” – írja Erasmus.¹⁷

A kollégiumok virágkora

A kollégiumi nevelés klasszikus formái a reformáció szellemi áramlatában születtek meg. Ahogyan a lutheri és kálvini tanokból kikristályosodó protestáns életideál később nagy hatást gyakorolt a európai polgári gondolkodásra, azonképpen határozták meg a reformátorok iskolaszervezési elképzelései a következő évszázadok nevelési intézményeinek jellegét, szerkezetét és felépítését. LUTHER Márton (1483-1546) népoktatási terveinek középpontjában az iskolahálózat kiszélesítése és minőségi átalakítása szerepelt. Ő a protestáns lelkészképzést a német anyanyelvű kisiskolákra épülő közép- és felsőfokú intézmények segítségével kívánta megoldani. A középfokú oktatás megújításának egyik szép példája Valentin TROTZENDORF (1490-1556) iskolakísérlete. Jellegzetessége az volt, hogy a növendékek az egykori római köztársaság mintájára szervezett önkormányzat keretei között éltek. A kollégium tananyaga mintaszerűen ötvözte a teológiai ismereteket a humanista műveltséggel. Luther legközelebbi munkatársa, Philipp MELANCHTON (1497-1560), a *wittenbergi* egyetem professzora dolgozta ki a háromtagozatos humanista iskola tervezetét, amely az egyetemi tanulmányok megkezdéséhez kívánt szilárd alapokat nyújtani. A közép és felsőfokú oktatási intézmények egymásra épülésének gondolata nála jelenik meg első ízben.¹⁸ A hamarosan megszülető és kiteljesedő protestáns kollégiumok teljes kiművelést kínáltak: a gimnáziumi osztályokra épülő akadémiai tagozat lelkészi diplomát adott. A *tridenti reformok* nyomán kezdődő katolikus megújulási mozgalom – élükön a jezsuitákkal – szintén kidolgozta a maga iskolakoncepcióit. A jezsuiták elsőként a középfokú oktatást reformálták meg. Olyan öt osztályos gimnáziumot szerveztek, amelyben a három évig tartó *grammatikai* stúdiumokat az antik költők tanulmányozása (*poétika*) követi, majd a *retorikai* osztály koronázza meg. Később a sikeres protestáns gyakorlatot követve az ötéves jezsuita gimnáziumra szervesen épült rá az *akadémiai* tagozat: először a háromesztendős filozófiai fakultás, majd a

¹⁴ Erasmus: *A balgaság dicsérete*. Athenaeum reprint. Kairosz Kiadó, Budapest, é. n. p. 85.

¹⁵ Erasmus: *De civilitate morum puerilium*. In: Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció oktatásügye a 15-16. században*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. p. 60-75.

¹⁶ Erasmus: *Colloquia familiare*. Fordította Trencsényi-Waldapfel Imre. Officina, Budapest, é. n.

¹⁷ Erasmus: *De civilitate morum puerilium*. i. m. p. 26.

¹⁸ Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. p. 156.

négyesztendős teológia. Láthatjuk tehát, hogy mind a protestáns, mind a katolikus oldal szépen kimunkálta a maga kollégiumi elképzeléseit. A XVI.-XVII. századi gyakorlatot összehasonlítva azonban lényeges különbségeket is találunk. Ilyen például az, hogy amíg a protestánsok igyekeztek egyetlen intézménytípusba integrálni az elemi-, gimnáziumi- és akadémiai osztályokat, addig a katolikusok külön szervezeti egységként kezelték őket. Nagy különbség az is, hogy a protestánsok minden esetben kötelezővé tették a teológiai stúdiumok végzését, ezzel szemben a jezsuita kollégiumi típusú iskola megengedte, hogy a hároméves filozófiai fakultás után – ha valaki nem kívánt pap lenni – érvényesen befejezhesse a tanulmányait. Ez a kis- és középnemesség igényeinek felelt meg, akik a megszerzett jogi ismeretekkel inkább közigazgatási pályákon igyekeztek elhelyezkedni. (A XVII. század végétől azonban egyre több protestáns kollégium tette lehetővé a lelkészi és a jogi pálya közötti választást.) A különbségek a tanárképzés gyakorlatát is érintették. A protestánsok nem szerveztek külön tanárképzőket, hanem a „tógás” nagydiákok az alacsonyabb osztályokban tanítva mint „preceptorok” (tanulmányi felügyelők) szerezhettek gyakorlati pedagógiai tapasztalatokat. A katolikusok viszont külön intézményekben szervezték meg a gimnáziumi tanárképzést.

A XVII-XVIII. század volt igazán a kollégiumok virágkora. Sokan munkálkodtak az egyre színvonalasabb protestáns és katolikus oktatási intézmények megteremtésén. A protestáns kollégiumok belső szervezeti struktúrái, nevelési, oktatási és képzési programjai nem voltak egységesek. Nem is minden kollégiumban épült ki mind a három iskolafok. Kisebb helyeken általában csak alsó osztályok működtek, amelyekben 2-3 éven át a vallástan, egyházi ének, olvasás, írás, számolás elemi ismereteit tanították. Ez egészült ki a középfokú grammatikai osztályokkal, ahol a latin nyelv tanítása volt az elsődleges, ill. maga az oktatás is latin nyelven folyt. Itt retorikát, poétikát, logikát és bizonyos jogi ismereteket oktattak. Ezek tanítása eleinte 6–9 esztendő között ingadozott, majd 6 évben állapodott meg. A grammatikai osztályokra épült a felsőfok, vagyis 2–3 évi filozófiai, majd 3–4 évi teológiai képzés, ahol logikát, természettudományi és jogi ismereteket, metafizikát és teológiát oktattak. Ezeknek az osztályoknak a diákjai viseltek tógát, azaz hosszú fekete papi köntöst. A lelkészi pályára készülő, a kollégiumban lakó „tógátusokkal” ellentétben a nem tógás „publicusok” a városban lakó diákok voltak, akik a kollégiumban főleg jogot tanultak, mivel világi pályára készültek. A teológiát végzett tehetséges diákok általában ösztöndíjjal „peregrinációra”, vagyis külföldi egyetemjárásra indultak, s a kapott támogatás fejében visszatérésük után 2–3 évig a kollégiumban tanítottak, míg egy nagyobb egyházközség meg nem hívta őket lelkészül. A kollégiumokat erősen kifejlett testületi szellem és önkormányzat jellemezte. A kollégiumi testületben, a „coetusban” a tanulóifjúságnak is jelentős szerepe volt. Az iskolák feletti főhatóságot, felügyeletet és fenntartást a *patrónusok*, a városi tanács és a helyi gyülekezet gyakorolta.¹⁹ Magyarországon református kollégiumok a XVI. század harmincas éveiben főleg a török hódoltság peremén és Erdélyben épültek. A század második felében kidolgozott szabályzati- és oktatási rend – kis változtatásokkal – a XIX. század közepéig fennállt. Jelentősebb protestáns kollégiumok működtek például *Debrecenben, Eperjesen, Gyulafehérváron, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Pápán, Pozsonyban és Sárospatakon*. Sárospatak már csak azért is híres, mert pár évig itt tanított *Johannes Amos COMENIUS* (1592-1670), minden idők egyik legnagyobb pedagógiai gondolkodója. A morvaországi születésű Comenius *Lorántffy Zsuzsanna* fejedelemasszony meghívására érkezett Sárospatakra, aki a kollégium felvirágoztatását remélte a nemzetközi hírű és tekintélyű tudós közreműködése által. Comenius is szívesen jött Magyarországra, mert *II. Rákóczi György* erdélyi fejedelem támogatását remélte hazája számára a Habsburgok elleni harcban. Bár Comenius hamar rájött, hogy nem remélhet Erdélytől segítséget, mégis négy esztendeig

¹⁹ Falus Iván (szerk.): Pedagógiai lexikon. Keraban, Budapest, 1997. III. kötet, p. 251.

(1650-1654) dolgozott Sárospatakon. Itt próbálta ki három új latin tankönyvét, mely hétszötalyos *pánszófikus* iskolatervezetének is része volt. Comenius egész életműve a korabeli kollégiumi nevelés és oktatás tudományos alapokra helyezését és fejlesztését szolgálta, de gondolatai ma is elevenen hatnak a pedagógia elméletére és gyakorlatára. A gyulafehérvári és a kolozsvári kollégium múltja APÁCZAI Csere János (1625-1659), a tudományok első magyar összegzője életművével kapcsolódott össze. Apáczai a gyulafehérvári kollégium akadémiai tagozatán végzett, majd külföldi egyetemjárását követően a hollandiai *Franeker, Leyden* és *Utrecht* egyetemeiről magával hozta a racionalista filozófiai gondolkodást és az enciklopédikus tanokat. Hazatérve a kollégium poétikai osztályát bízták rá. A fiatal tanár nagy lendülettel látott munkához, tanítványai megszerették, kevésbé sikeres pályatársai irigyelték. Tragikus sorsát áskálódó kollégái okozták, akik hamis vádaskodással bizalmatlanságot szítottak ellene. A fejedelem elmozdította ugyan őt gyulafehérvári állásából, de az erdélyi oktatásügyet szívéen viselő *Lorántffy Zsuzsanna* közbenjárására mégis rábízta az akkor porig égett kolozsvári kollégiumot. Apáczai újjáépítette az iskolát, tanulmányokat írt, harcolt ellenfeleivel, védekezett a rosszindulatú kritikák ellen. A túlfeszített munka felőrölte egészségét és 34 éves korában tüdőgyulladásban halt meg. Apáczai Csere János legfőbb műve a *Magyar Enciklopédia*. Ebben magyar nyelven átfogó szintézisbe ötvözte kora tudományos eredményeit, nyelvújító tevékenységet végzett és kiváló iskolakoncepciót fogalmazott meg. A műnek fontos szerepet szánt a kollégiumi oktatásban: egyrészt tudományos kézikönyvként használták az akadémiai tagozat diákjai, másrészt pedig a kezdő diákok tanítóinak munkáját segítette mint „módszertani segédkönyv”. Apáczai tanulás-módszertant is írt diákjai számára. A „*Tanács*” című munkájában a „tanulásban elcsüggedt ifjak” számára adott célokat és módszereket a nehézségek leküzdésére, figyelmesen alkalmazkodva a kollégiumi körülményekhez és lehetőségekhez. A tanulás módszereit illetően az olvasás, a hallás, az elmélkedés, a tanítás és az írás szerepét emelte ki. „*En sokszor sokat olvastam – írja Apáczai – melyre ha egy holnap múlva ráfogtál volna, azt sem tudtam volna megmondani, kiket olvastam. De az, kikre másokat valaha tanítottam sok ízbe, azoknak emlékezeteket az halál üti ki fejemből. [...] Ha nem találsz önkéntes hallgatóságot, fizess nekik, adj valakinek egy vagy két polturát.*”²⁰ Meg kell emlékeznünk híres evangélikus kollégiumainkról is. A még *Luther* életében megszervezett evangélikus iskolák közül kiemelkedett a sárvári kollégium, melynek alapításakor maga *Melanchton* írt köszöntő levelet. Sok evangélikus kollégium tananyagában *Johannes STURM* (1507-1589) *strassburgi* humanista pedagógus elképzelései tükröződnek, aki a klasszikus nyelvi kultúrát és a humán tudományokat igyekezett egyesíteni a bölcsességgel ötvözött jámborság (*pietas*) kibontakoztatására és elmélyítésére. Az evangélikus iskolákra nagyjából a következő tanterv jellemző: az elemi anyanyelvi osztályok után I. latin olvasástanulás, II. *a latin nyelv elemei*, III. *latin grammatika*, IV. *latin mondattan*, V. *poétika*, VI. *retorika*, VII. *logika*, VIII. *gyakorlati filozófia* (erkölcsstan), IX. *fizika és metafizika* és X. *teológia*. Az oktatás gerince tehát a latin nyelvi és szónoki készség elsajátítása, ezt követi a *Melanchton* nyomán kialakított skolasztikus filozófia, majd csúcspontként az evangélikus teológia. Híres evangélikus kollégiumok működtek a XVI. században *Selmecbányán*, *Besztercebányán*, *Rozsnyón*, *Késmárkon*, *Lőcsén* és *Eperjesen*. Emellett több evangélikus fő- és köznemesi család is tartott fenn a XVI. század második felében iskolákat, így a *Perényi*, *Batthyány*, *Révay*, *Balassa*, majd utóbb a *Berzeviczy*, *Szent-Ivány*, *Görgey* és *Máriássy* családok is. Wittenberg állandó vonzásával párhuzamosan a XVII. századtól kezdve más külföldi egyetemekre (Lipcse, Jéna, majd Halle) is nagy számban jártak hazai evangélikus diákok.²¹

²⁰ Apáczai: *Tanács*. In: Orosz Lajos: Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. OPKM, Budapest, 2003. p. 186-196.

²¹ Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Keraban, Budapest, 1997. I. kötet, p. 434-435.

A *katolikus iskolaügy* akkor kapott új lendületet, amikor OLÁH Miklós esztergomi érsek 1554-ben Esztergomból Nagyszombatba települt káptalani (katedrális) iskoláját humanista szellemben újjászervezte, s növendékeit a katolikus hithez való szilárd hűségben is megerősíteni kívánta, szemben a hitújítók tanaival. A katolikus megújulás vezető erejét, a jezsuita rendet Oláh Miklós telepítette le Nagyszombatban 1561-ben. A jezsuiták országsszerte sorra építették rendházaikat, gimnáziumaikat, akadémiáikat, s ezek nagy és népes intézményekké váltak. A jezsuita rend tanügyi szóhasználatában kollégiumnak a rendház és az oktatásra szolgáló épületek együttesét nevezték, s elválasztották a diákoknak szállást, kosztot adó intézménytől, a konviktustól. A legjelentősebb jezsuita konviktusok Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött és Kassán működtek. A jezsuiták adták ki az első hazai „*tanterv és utasítást*”, ez nyomtatásban jelent meg 1735-ben Nagyszombatban. A katolikus iskoláztatás korszerűsítésében kiváló érdemeket szerzett a korszak legkiemelkedőbb egyházi személyisége, PÁZMÁNY Péter (1570-1637) jezsuita szerzetes, esztergomi érsek. Mint kiváló oktatáspolitikus látta, hogy a pasztorációs munkához jól képzett papokra van szükség, ezért nagy gondot fordított a papképzés korszerűsítésére, új intézmények létesítésére. Pázmány 1635-ben jezsuita egyetemet alapított Nagyszombatban bölcséleti és hittudományi karral. Jogi fakultásán később, 1667-ben indult meg az oktatás. Az akadémiai tagozattal is rendelkező kassai jezsuita kollégiumot a király 1660-ban egyetemi privilégiumokkal látta el, s mint egyetem működött 1773-ig, a jezsuita rend ideiglenes feloszlataáig. Egyébként Mária Terézia, aki hathatós politikai eszközökkel szorgalmazta a jezsuita rend megszüntetését, már négy évvel korábban, 1769-ben királyi intézménnyé nyilvánította a nagyszombati jezsuita egyetemet, amelyet azután Budára, majd Pestre helyeztek. A másik jelentős tanító szerzetesrend tagjai, a *piaristák* 1642-ben nyitották meg első hazai gimnáziumukat, s 1773 után több volt jezsuita gimnáziumot is átvettek. Négy gimnáziumukra bölcséletet oktató akadémiai tagozat is épült. Később az iskolaszervezésben kivették részüket a *ferencesek*, a *premontreiek*, a *domonkosok*, a *bencések* és a *pálosok* is. A női tanító szerzetesrendek közül ebben a korban a Pázmány szorgalmazására letelepült *angolkisasszonyok* voltak jelentősek, akik 1627-ben leánynevelő intézetet hoztak létre Pozsonyban. Pár évvel később a ferences *klarisszák* követték őket. Az 1700-as évek közepétől kezdve pedig az *Orsolya-rendi nővérek* Nagyszombatban, a *Notre Dame-apácák* Pozsonyban tartottak fenn bentlakásos nevelőintézetet.²²

Funkcióváltások

A felvilágosodás korának pedagógiai törekvései nem kedveztek a tradicionális egyházi kollégiumi nevelés ügyének. A kialakuló polgári társadalmak *szekularizált* népoktatáspolitikai céljai a *ráció* jegyében fogantak, és az új polgári életformának megfelelő gazdaságos intézményi struktúrák megteremtésére irányultak. Bár a felvilágosodás nagy pedagógusai, John LOCKE (1632-1704) és Jean Jacques ROUSSEAU (1712-1778) a magánnevelés hívei voltak, mégis mind az *angolszász*, mind a *kontinentális* pedagógiai vonulat lehetőséget adott a bentlakásos oktatási intézményi formák megújítására. A német felvilágosodási mozgalom sodrában 1774-ben megnyíló *dessau* „*Filantropium*”, Johann Bernhardt BASEDOW (1723-1790) nevelőintézete kollégiumi jellegű volt, bár módszereiben és struktúráiban jelentősen eltért a hagyományoktól. Ugyancsak említésre méltó a svájci Johann Heinrich PESTALOZZI (1746-1827) munkaiskola-kísérlete, mely bentlakásos formában működött. Az *angolszász* arisztokrácia híres középiskolái, zárt kollégiumai (*Eton*, *Winchester*, *Harrow* és mások) továbbra is olyan műveltséget adtak, melynek középpontjában a tradicionális klasszikus

²² Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

nyelvi tanulmányok álltak, de az *Andrew Bell* és *Joseph Lancaster* által a XIX. század elején kifejlesztett „*kölcsönös oktatás módszere*” (monitor-módszer) már az újabb pedagógiai elképzelések jegyében fogant. A *franciák* is átvették a népoktatásban jól használható angol újításokat, de azért a hagyományos kollégiumaik is szépen fejlődtek. A városi testületek egyre nagyobb számban állítottak saját szervezésű, tehát nem egyházi iskolákat. Állami líceumok, városi kollégiumok egész sora nyitotta meg kapuit. Magyar vonatkozásban érdemes kiemelni *TESSEDIK Sámuel* (1742-1820) szarvasi reformjait. Tessedik németországi egyetemeken tanult, magával hozta a protestáns pietizmus gyakorlati vallásosságát ugyanúgy, mint a felvilágosodás eszméit, Rousseau természetelvű pedagógiai felfogását és Pestalozzi munkaiskola-gondolatát. A saját költségén épített szarvasi „*szorgalmatossági iskolában*” az 1780-as évek közepétől mezőgazdasági jellegű képzés folyt, de emellett az ott tanulók jól használható praktikus műveltséget szerezhettek. A kollégiumi nevelésnek természetesen reformpedagógiai vonatkozásai is vannak. Például az angliai *Abbotsholme*-ben 1889-ben megnyitott „*New School*” kifejezetten kollégium-típusú iskola volt. Alapítója *Cecile REDDIE* (1858-1932), aki egy köztársaság mintájára megszervezett iskolaállam önkormányzati modelljét álmodta meg. A Rousseau szellemében fogant iskolakoncepció új tanár-diák kapcsolatot és rugalmas életvezetési szabályokat fogalmazott meg. Itt a pedagógiai munka az öntevékenység indirekt irányítására épült.²³ A többi reformpedagógiai kezdeményezés sem zárta ki a kollégiumi oktatási-nevelési formák alkalmazását. Az orosz-szovjet munkaiskola (*Makarenko*) és a *Hermann LIETZ*-féle német „*Landerziehungsheim-pedagógia*” közvetlenül élt is ezzel a lehetőséggel.

A XX. századi kollégiumokat az különböztette meg az egyszerű diákszállóktól vagy diákotthonoktól, hogy sajátos – sokszor kiegészítő jellegű – képzést, oktatást és nevelést, ezenkívül szociális támogatást is nyújtottak. Ezek az elvek vezérelték Magyarországon a „*Parasztfőiskolások szövetségét*”, amikor 1939-ben *Györffy István* vezetésével létrehozták a „*Bolyai-kollégiumot*” szegényparaszti származású egyetemi hallgatók számára. Az 1895-ben alakult „*Eötvös Collegium*” a tanárképzés sajátos követelményeit vállalta magára. Sajnos az 1949-50-es kommunista fordulat megsemmisítette a különböző egyházi vezetésű vagy önszerveződést felmutató kollégiumokat és helyettük állami irányítású *diákszállókat* és *diákotthonokat* hozott létre.²⁴ A néhány megmaradt, kollégiummal is rendelkező egyházi iskola megőrizte ugyan a régi hagyományokat, de a XX. század második felében a legtöbb kollégium csak a mindennapos egyéni felkészülés lehetőségének biztosítását és a szabadidő hasznos eltöltését szolgálta. Bár 1990 után épültek ugyan szép egyházi és világi kollégiumok, de egyenlőre sem számban, sem funkcióban nem tudták pótolni az elveszett értékeket.

A kollégium eredeti funkciója ma betöltetlen, pedig a jelenlegi társadalmi viszonyok között nagy szükség lenne a kollégiumban rejlő intézményes nevelési lehetőségek kihasználására: például a tanulmányok értő szervezésére és irányítására, vagy a sajátos beavató-közösségteremtő munkára. A következő tanévtől kezdődően a bolognai felsőoktatási struktúra mesterfokú képzési rendszerében ismét helyet kapott a „*kollégiumi nevelőtanár*” szak. Talán újra fejlődésnek indulhat az a pedagógiai terület, amelyre társadalmunknak égető szüksége van.

---

²³ Mikonya György: *Abbotsholme – a reformpedagógia kezdete*. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. p. 9-24.

²⁴ Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Keraban, Budapest, 1997. II. kötet, p. 256.